

JEL classification: R1

**EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION ON THE EXAMPLE
OF ALMATY REGION**

Lukhmanova G.K.,

Candidate of Economic Sciences, Acting Professor (Associate Professor)
Zhetysu State University named after I.Zhansugurov
Taldykorgan, Kazakhstan

Abaeyva G.I.,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Kostanay State University named after A.Baitursynov
Kostanay, Kazakhstan

Bedelbayeva A.E.,

Master, Senior Teacher
Zhetysu State University named after I.Zhansugurov
Taldykorgan, Kazakhstan

ABSTRACT

Purpose – conduct a comprehensive analysis of the state of agricultural development in the Almaty region and assessment of the efficiency of production by areas.

Methodology – when writing the article, were used asbestos-logical, monographic, comparison methods, expert assessments, economic-mathematical, economic-statistical and other methods of economic research.

Originality – the results of the analysis highlight the issues of agricultural production, form the mechanism of sustainable development.

Findings – was carried out performance analysis of agricultural products of the Almaty region, were proposed the ways of sustainable development of the agrarian sector.

Keywords – agriculture, animal husbandry, crop production, agriculture, efficiency.

ӘОК 338.43
ҒТАМИ 06.52.13

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Лухманова Г.К.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент) м.а.
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған, Қазақстан

Абаева Г.И.,

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор (доцент)
А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті
Қостанай, Қазақстан

Беделбаева А.Е.,

магистр, аға оқытушы
І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті
Талдықорған, Қазақстан

АНДАТПА

Зерттеу мақсаты – Алматы облысының мысалында ауыл шаруашылығы салаларының даму жағдайын кешенді талдап, салалар бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру тиімділігін бағалау болып табылады.

Әдіснама – мақаланы жазу барысында абстрактылы-логикалық, монографиялық, салыстыр-малы, сараптамалық бағалау, экономикалық-математикалық, экономикалық-статистикалық және экономикалық зерттеулердің басқа да әдістері қолданылады.

Түпнұсқалылық/құндылық – мақалада жүргізілген талдау жұмыстарының нәтижелері ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту мәселелерін көтереді, аграрлық саланы тұрақты дамыту тетіктерін қалыптастырады.

Қорытындылар – Алматы облысының ауыл шаруашылығы салаларының өндірісіне кешенді тал-дау жасалды, аграрлық саланы тұрақты дамыту және жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер – ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы, агроөнеркәсіп кешені, тиімділік.

КІРІСПЕ

Нарықтық экономика жағдайында Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуын нығайту үдерісі өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру үшін шаруашылық жүйенің түбегейлі қайта құрылуын талап етеді [1]. Қазіргі таңда отандық экономиканы қайта құру кезінде бірқатар мәселелер туындады. Әсіресе, Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін анықтайтын аса маңызды стратегиялық қызмет саласы ретінде ауылшаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыруға елеулі назар аударылды [2].

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылық механизмнің жетілмеуінен, коммерциялық ақпараттың жеткіліксіздігінен, сыртқы орта факторларының (тұтынушылардың іс-әрекеті, нарықтық конъюнктураның өзгеруі, жаңа тауарлардың пайда болуы, т.б.) әлсіз талдануынан және нарықта жұмыс істеу тәжірибесінің жоқтығынан тұрақсыз шарттарда әрекет етіп келеді [3]. Сондықтан, ауыл шаруашылық өнімін өндіру тиімділігін жоғарылату мәселесін қайта қарастыру және күшейту қажет.

ЗЕРТТЕУДІҢ НЕГІЗГІ БӨЛІМІ

Алматы облысы аумағында 16 аудан, 3 облыстық бағыныстағы қала, 731 село мен ауыл, 246 селолық округ бар. Облыстың әр бір ауданы шаруашылықтың барлық санаттары бойынша дәнді дақылдар, техникалық дақылдар, көкөніс алқаптарына бай өңірлердің бірі саналады [4].

2018 жылғы қаңтарда тұтастай республика бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы 105,4 млрд. теңгені құрады, бұл 2017 жылдың қаңтарынан 1%-ға жоғары (кесте 1).

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемінің өсуі тірі салмақтағы мал мен құстың сойылған көлемінің 0,7%-ға, сауылған шикі сүттің - 3%-ға өсуімен түсіндіріледі [5].

Кесте 1. 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы, млн.теңге.

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Қазақстан Республикасы	105 363,4	4 278,6	105 363,4
Ақмола облысы	7 542,9	159,7	7 542,9
Ақтөбе облысы	6 157,6	58,5	6 157,6
Алматы облысы	18 244,8	719,1	18 244,8
Атырау облысы	2 112,3	47,3	2 112,3
Батыс Қазақстан облысы	2 627,4	10,5	2 627,4
Жамбыл облысы	6 745,6	76,0	6 745,6
Қарағанды облысы	7 418,7	214,8	7 418,7
Қостанай облысы	7 273,3	1,8	7 273,3
Қызылорда облысы	2 307,1	2,0	2 307,1
Маңғыстау облысы	640,7	48,3	640,7
Оңтүстік Қазақстан облысы	19 498,5	2 769,3	19 498,5
Павлодар облысы	5 916,6	106,5	5 916,6
Солтүстік Қазақстан облысы	8 004,9	2,8	8 004,9
Шығыс Қазақстан облысы	10 734,3	21,5	10 734,3
Астана қаласы	30,7	14,0	30,7
Алматы қаласы	108,0	26,5	108,0

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].

1-кестеден байқағанымыздай, 2018 жылғы қаңтарда 2017 жылғы қаңтармен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің ұлғаюы республиканың 9 өңірінде байқалған және ауыл шаруашылық өнімдерін шығаруда Алматы облысы екінші орында орналасқан.

2017 жылы ауыл шаруашылығы дақылдарының нақтыланған егістік алқабы жалпы республика бойынша 21473,6 мың гектарды құрады, бұл өткен жылға қарағанда 2,1%-ға жоғары. Дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың жиналған алқабы 15313,8 мың гектарды немесе нақтыланған егістік алқаптан 99,4% құрады, майлы дақылдардың – тиісінше 1983,9 мың гектар және 97,4%, ашық топырақта өсірілген көкөністердің – 145,4 мың гектарды және 99,7%, картоптың – 186,2 мың гектарды және 99,7%, мақтаның – 109,6 мың гектарды және 100%[6].

Тазалағаннан кейінгі салмақта дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдарды жалпы жинау 2016 жылдың деңгейімен салыстырғанда 10,5%-ға ұлғайды және 20634,4 мың тоннаны құрады, майлы дақылдарды тиісінше – 22,9% және 1902,4 мың тонна, ашық топырақта өсірілген көкөністерді – 6,4% және 3635,7 мың тонна, мақта – 4,7% және 286,7 мың тонна, картоп – 0,7% және 3545,7 мың тоннаны құраған. 2016 жылғы деңгеймен салыстырғанда тазалағаннан кейінгі салмақта дәнді (күрішті қосқанда) және бұршақты дақылдардың түсімі 5,8%-ға өсті және 13,5 ц/га құрады. Жыл майлы дақылдар (түсімділігі 18,9%-ға өсті), қант қызылшасы (22,8%-ға), ашық топырақтағы көкөністер (1,7%-ға) үшін аса өнімді болды.

Ал, 2018 жылғы қаңтардағы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімдерінің, қызметтерінің жалпы шығарылымы – 18244,8 млн.теңгені, ағымдағы бағаларда, құрады (кесте 2).

Кесте 2 – 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығы өнімінің, қызметінің жалпы шығарылымы, млн. теңге.

	Жалпы шығарылым	одан:	
		өсімдік шаруашылығы өнімдері	мал шаруашылығы өнімдері
Алматы облысы	18 244,8	719,1	17 520,1
Талдықорған	687,9	2,5	685,1
Қапшағай	215,8	92,6	122,9
Текелі	62,9	29,9	33,0
Ақсу ауданы	588,7	1,5	586,6
Алакөл ауданы	676,4	-	676,2
Балқаш ауданы	604,1	-	603,8
Еңбекшіқазақ ауданы	2 900,6	439,1	2 461,5
Жамбыл ауданы	976,9	27,9	948,8
Кербұлақ ауданы	549,4	-	549,1
Көксу ауданы	393,1	4,4	388,4
Қаратал ауданы	279,9	4,6	274,8
Қарасай ауданы	1 856,7	55,0	1 801,3
Панфилов ауданы	732,9	29,0	703,5
Райымбек ауданы	1176,9	-	1 176,9
Сарқан ауданы	396,9	0,5	396,0
Талғар ауданы	1 221,2	14,8	1 205,9
Ескелді ауданы	498,9	-	498,6
Ұйғыр ауданы	599,8	2,0	597,6
Іле ауданы	3 825,8	15,3	3 810,2
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].			

2017 жылдың қаңтарымен салыстырғанда 101,8%, мал шаруашылығы өнімі - 17520,1 млн.теңге (2017 жылғы қаңтарға 101,9%), өсімдік шаруашылығы өнімі – 719,1 млн.теңге (100%) болды.

Соңғы бес жылдағы Алматы облысы бойынша ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 3-кестеде көрсетілген.

Кесте 3. Шаруашылықтың барлық санаттары бойынша ауыл шаруашылығының 2013-2017 жылдардағы дамуының негізгі көрсеткіштері.

Көрсеткіш	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Ауыл шаруашылығы, млн. теңге	290 983,8	342 543,2	377 014,0	425 307,9	551 101,1
оның ішінде:					
Өсімдік шаруашылығы	150 361,1	175 248,2	189 290,2	214 429,3	302 633,5
Мал шаруашылығы	139 907,1	166 422,7	186 668,4	209 441,1	246 934,4
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

3-кестеде көрсетілгендей, 2015 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 377 014,0 млн теңге болса, оның 50,2%-ын өсімдік шаруашылығы, ал мал шаруашылығы 49,8%-ын құраған. 2016 жылда ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 425 307,9 млн. теңгеге өскен. Оның 50,4%-ын өсімдік, ал 49,6%-ын мал шаруашылығының есебінен болған. 2017 жылы ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 551 101,1 млн теңгеге жетіп, оның 45%-ы мал шаруашылығының, ал 55%-ы өсімдік шаруашылығының жалпы өнім көлемінің есебінен болған болды.

Соңғы бес жылдардағы Облыс аудандарының бөлінісіндегі ауыл шаруашылығының жалпы өнімділігі төмендегі 4-кестеде берілген.

Кесте 4. Облыс аудандарының бөлінісіндегі ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млн.теңгемен.

Облыс аудандарының бөлінісі	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Алматы облысы	290 938,8	342 543,2	377 014,0	425 307,9	551 101,1
Ақсу	10 062,9	12 654,5	13 204,9	15 329,1	19 894,7
Алакөл	13 616,6	17 104,1	19 239,4	24 343,1	31 247,4
Балқаш	9 020,2	10 631,1	11 554,5	14 533,2	18 737,4
Еңбекшіқазақ	38 840,5	48 280,0	50 053,4	56 548,4	72 414,7
Ескелді	11 893,1	13 595,0	15 407,6	17 239,7	22 705,4
Жамбыл	15 848,1	21 990,1	22 723,7	25 037,5	32 680,3
Іле	28 969,3	31 661,6	35 905,5	42 850,1	57 204,3
Қарасай	24 702,9	26 378,8	28 992,6	31 566,3	40 891,7
Қаратал	10 265,0	11 454,1	13 740,0	16 299,0	21 548,1
Кербұлақ	14 099,3	15 518,6	18 740,0	20 977,7	27 334,6
Көксу	9 249,2	10 733,2	13 828,7	16 196,2	21 768,5
Панфилов	18 473,2	22 066,4	22 918,9	26 261,5	34 498,9
Райымбек	18 986,0	22 946,2	24 632,1	26 191,4	34 113,5
Сарқан	12 676,7	14 551,4	16 601,2	18 386,9	24 689,3
Талғар	23 990,2	27 493,1	28 867,1	31 377,2	40 175,3
Ұйғыр	16 675,8	18 959,5	20 868,7	19 357,7	21 713,2
Қапшағай	6 454,0	7 919,8	8 685,4	10 077,0	12 730,4
Талдықорған	5 931,6	7 160,4	9 131,7	10 395,1	13 722,4
Текелі	1 229,2	1 445,3	1 863,0	2 340,8	3 031,0

Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].

4-кестеден байқағанымыздай, 2017 жылдағы Облыстың ауыл шаруашылығындағы жалпы өнім бойынша аудандардың бөлінісінде ең жоғарғы көрсеткіш 72 414,7 млн.теңге ол Еңбекшіқазақ ауданына тиесілі, екінші орында Іле ауданы 57 204,3 млн.т еңгемен, үшінші орында 40 891,7 млн. теңге мен Қарасай ауданы, Талғар ауданы 40 175,3 млн. теңгемен төртінші орында, бесінші орында 34 498,9 млн. теңгемен Панфилов ауданы.

Алматы облысы бойынша өсімдік шаруашылығы өніміне осы жылы жиналған астық өнімдерінің бағасы, жаңа отырғызылған көп жылдық өсімдіктер мен жыл басынан жыл соңына дейін аяқталмаған өндірістің құны кіреді. Соңғы бес жылдағы Алматы облысы бойынша өсімдік шаруашылығының өнімдерінің көлемі 5-кестеде көрсетілген.

Кесте 5 – Алматы облысы бойынша 2013-2017 жылдардағы өсімдік шаруашылығының өнімдері.

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Өсімдік шаруашылығы	150 361,1	175 248,2	189 290,2	214 429,3	302 633,5
Барлық егіс алқабы, мың гектар	909,0	889,6	910,9	921,1	926,2
оның ішінде					
Дәнді дақылдар	470,5	450,5	445,0	447,3	449,2
Бидай	215,4	194,3	167,8	161,4	140,5
Арпа	174,1	172,2	191,2	199,6	223,5
Дәнді жүгері	62,6	66,0	67,8	69,5	72,0
Күріш	14,1	14,2	14,2	14,2	10,6
Техникалық дақылдар	155,4	148,5	162,5	164,1	161,9
Күнбағыс	40,8	35,4	31,4	26,5	26,0
Қант қызылшасы (фабрикалық)	11,1	6,3	1,6	0,4	0,4

Кестенің жалғасы

Темекі	0,7	0,7	0,7	-	-
Картоп, көкөніс- бақшалық дақылдар	66,9	71,0	73,1	74,6	75,1
Жемдік дақылдар	216,2	219,6	230,2	234,65	236,
Бау-бақша мен жүзімдер	20,0	20,4	21,3	21,0	19,6
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

5-кестеге сәйкес, 2017 жылғы 1 қаңтардағы Алматы облысының өсімдік шаруашылығының құрлымы бойынша талдау жүргізер болсақ, барлық егістіктер алқабы 926,2 мың гектарды құрайды. Дәнді дақылда алқабы 449,2 мың гектар, ал техникалақ дақылдар 161,9мың гектарды, картоп, көкөніс-бақшалық дақылдар 75,1 мың гектар болса, жемдік дақылдар 236 мың гектарға тең.

Алматы облысындағы ауыл шаруашылығындағы дақылдардың жалпы өнімі дәнді дақылдар бойынша 2017 жылды 1 220,3 мың тонна болған. Бидай өнімі 279,3 мың тонна, арпа өнімі 451,7 мың тоннаны, ал дәнді жүгері өнімі 441,3 мың тоннаны құраған. Күріш өнімінің көлемі 44,1 мың тонна болса,қант қызылшасы 122,8 мың тоннаға жеткен. Күнбағыс 26,2 мың тонна, картоп өнімі 706,7 мың тонна, ал көкөніс 947,9 мың тонна болған. 2017 жылғы негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін 1 га центнерге есептегенде, дәнді дақылдар 26,1 центнер, бидай 18,6 центнер, арпа 21,1 центнер, дәнді жүгері 61,4 центнер болса, ал күріш 33,1 центнерді құраған. Қант қызылшасы 352,4 центнер, күнбағыс 9,5 центнер, картоп 181,5 центнер болса, көкөніс 291,9 центнер болған [7].

2013 жылы ауыл шаруашылығы кәсіпорындарығы өсімдік шаруашылығының үлесі 45 пайыз болса, 2014 жылы 43,8 пайызға төмендеген, 2015 жылы оның үлесі 43,1 пайызды құраған. 2016 жылы 36,7 пайызды ғана құрап, 2017 жылда үлесі 38,2 пайызға жеткен. Ал жұршылық шаруашылығында 2013 жылы өсімдік шаруашылығының үлесі 30,3 пайыз болса, 2014 жылы 27,1 пайыз болған. 2015 жылы бұл көрсеткіш 26,1 пайызға түскен, 2017 жылы 26,7 пайызға жетіп, 2017 жылда 40,6 пайызды құраған.

Алматы облысындағы өсімдік шаруашылығының негізгі өнімдерін өндіруді халықтың жан басына шаққанда Астық өнімдері 2013 жылы 587 килограммға, картоп өнімі 341 килограммға, көкөніс 368 килограммға тең болған, 2014 жылы астық өнімдері 525 килограмм, картоп өнімдері 356 килограмм, көкөніс өнімдері 433 килограмм болған, 2015 жылы астық өнімдерін өндіру 556 килограммға, картоп 329 килограммға, көкөніс өнімдерін өндіру 451 килограммға тең. Астық өнімдері 2016 жылы 542 килограммға, картоп өндіру 339 килограмм, көкөніс өндіру 463 килограмм болған. 2017 жылы бұл көрсеткіштер біршама өскен, яғни астық өнімдері 631 килограмм, картоп өндіру 365 килограмм, көкөніс өндіру 490 килограмм болған [7].

Халықтың жан басына шаққанда өсімдік шаруашылығындағы негізгі азық-түлік өнімдерін тұтыну картоп бойынша 2013 жылы 47 килограмм, көкөніс және бақшалық азық-түлік өнімдерін тұтыну 112 килограмм,нан өнімдері 143 килограммға тең болған. Аталмыш өнімдерді тұтыну 2014 жылы картоп 44 килограмм, көкөніс және бақшалық өнімдер 102 килограмм, нан өнімдері136 килограмм болған. 2015 жылы картоп 45 килограмм,көкөніс және бақшалық өнімдер 102 килограмм, нан өнімдері 129 килограммға болса, 2016 жылы нан өнімдері 134 килограмм, көкөніс және бақшалық өнімдері 100 килограмм, картоп өнімдерді 42 килограмм болған.

2017 жылғы 1 қаңтардағы өсімдік шаруашылығы өнімдерінің жалпы өнімділігі аудандар бойынша талдап қарастырсақ бидай өнімділігі Сарқан ауданында 44,2 мың центнерге, Кербұлақ ауданында 394,4 мың центнерге, Жамбыл ауданында 388,2 мың центнерге тең. Арпа өнімділігінде алғашқы орында Кербұлақ ауданы 1 059,2 мың центнермен, келесіде Жамбыл ауданы 646,9 мың центнермен, үшіншіде 450,4 мың центнермен Алакөл ауданы тұр.

Дәндік жүгері өнімділігі бойынша алғашқы орында 1 531,2 мың центнермен Панфилов ауданы, 1 311,1 мың центнермен Еңбекшіқазақ ауданы, 669,8 мың центнермен Қапшағай қаласы орналасқан. Алакөл ауданы 86,9 мың центнермен, Сарқан ауданы 66,6 мың центнермен, Еңбекшіқазақ ауданы 39,6 мың центнермен күнбағыс өнімділігі бойынша бірінші үштік орында. Соя өнімділігі бойынша біріншіде Сарқан ауданы 488,3 мың центнермен, Алакөл ауданы 479,7 мың центнермен екінші, Ескелді ауданы

267,4 мың центнермен үшінші орында. Қант қызылшасы өнімділігі бойынша бірінші үштікте Ескелді ауданы 383,2 мың центнермен, Көксу ауданы 249,4 мың центнермен және Ақсу ауданы 213,1 мың центнермен тұр. Райымбек ауданы 1 434,0 мың центнер, Қарасай ауданы 870,3 мың центнер, Еңбекшіқазақ ауданы 761,6 мың центнер көрсеткіштерімен картоп өнімділігі бойынша алғашқы үштікте. Көкөніс өнімділігі бойынша көрсеткіштер Еңбекшіқазақ ауданында 2 928,8 мың центнер, Қапшағай қаласында 1 314,7 мың центнер, Іле ауданында 967,2 мың центнер болған. Күріш өнісділігі Балқаш ауданында 317,2 мың центнер, Қаратал ауданында 123,6 мың центнер болған (6-кесте).

Кесте 6. 2017 жылдағы ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігі

Дақылдар атауы	ауыл шаруашылығының барлық санаттары	ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында	шаруа немесе фермер қожалығында	халықтың үй шаруашылығында
Дәнді дақылдар, барлығы	27,2	24,5	27,0	61,5
одан:				
Күздік бидай	19,9	17,9	20,8	-
Жаздық бидай	19,9	16,3	21,0	-
Күздік арпа	24,8	21,3	25,3	-
Жаздық арпа	19,8	15,2	20,9	-
Сұлы	15,2	16,9	14,4	-
Құрғақ дәндік жүгері	61,4	60,3	61,6	61,5
Күріш	41,8	41,4	43,8	-
Күнбағыс	10,2	6,4	10,7	13,2
Соя	21,7	16,2	22,8	-
Қант қызылшасы	325,4	327,7	329,5	32,1
Картоп	181,5	158,7	180,2	184,7
Көкөніс	291,9	388,1	293,7	270,9
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].				

6-кестенің мәліметтеріне сәйкес, ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы күздік бидайдың жалпы өнімділігі 17,9 га центнер, жаздық бидай 16,3 га центнер, күздік арпа 21,3 га центнер, жаздық арпа 15,2 га центнер, сұлының жалпы өнімділігі 16,9 га центнер, құрғақ дәндік жүгері 60,3 га центнер, күріш өнімділігі 41,4 га центнерге тең. Күнбағыстың жалпы өнімділігі 6,4 га центнер, соя өнімділігі 16,2 га центнер, қант қызылшасы 327,7 га центнер болса, картоп өнімділігі 158,7 га центнер, көкөніс өнімділігі 388,1 га центнер болған. Шаруа немесе фермер қожалықтарындағы күздік бидайдың жалпы өнімділігі 20,8 га центнер, жаздық бидай 21,0 га центнер, күздік арпа 25,3 га центнер, жаздық арпа 20,9 га центнер, сұлының жалпы өнімділігі 14,4 га центнер, құрғақ дәндік жүгері 61,6 га центнер, күріш өнімділігі 43,8 га центнер, Күнбағыстың жалпы өнімділігі 10,7 га центнер, соя өнімділігі 22,8 га центнер, қант қызылшасы 329,5 га центнер болса, картоп өнімділігі 180 га центнер, көкөніс өнімділігі 293,7 га центнер болған. Ал, үй шаруашылығындағы құрғақ дәндік жүгері 61,5 га центнер, күнбағыстың жалпы өнімділігі 13,2 га центнер, қант қызылшасы 32,1 га центнер болса, картоп өнімділігі 184,7 га центнер, көкөніс өнісділігі болса 270,9 га центнер болған.

Қазақстандағы мал шаруашылығын дамытуда Алматы облысы аймақтарының үлесі зор[8]. Себебі, Жетісу өңірінің жері мал шаруашылығына таптырмас жер. Алматы облысының мал шаруашылығының және мал шаруашылығының соңғы бес жылдағы өнімділік жағдайын қарастырайық.

Жоғарыда 2013-2017 жылдардағы ауыл шаруашылығының көрсеткіштерін талдай өткен болатынбыз. Соның ішінде мал шаруашылығының үлесіде анықталған. Енді сол мал шаруашылығын тереңірек қарастырып, талдау жасайтын болсақ. Соңғы бес жылдағы мал мен құс санының өсімі 7-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 7. 2013-2017 жылдардағы мал мен құс санының динамикасы

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Мал шаруашылығы	139 907,1	166 422,7	186 668,4	209 441,1	246 934,4
Мал мен құс саны (жыл басына), мың бас					
Мүйізді ірі қара мал	828,8	832,4	852,5	882,3	899,7
с.і. сиыр	397,0	397,3	411,1	421,6	431,5
Қой мен ешкі	3 101,5	3 138,8	3 152,9	3 190,9	3 264,0
Шошқа	111,8	101,4	97,0	110,3	98,8
Жылқы	239,0	246,2	253,7	264,2	273,0
Түйе (бас)	6 220	7 471	7 833	7 703	6 991
Құс	9 058,6	9 585,5	9 660,5	8 657,8	8 538,0
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

7-кестеде берілген мәліметтерге сәйкес, мүйізді ірі қара малдың 2013 жылғы көрсеткіші 828,8 мың бас, 2014 жылы 832,4 мың бас болса, 2015 жылы 852,5 мың басқа жеткен. 2016 жылы бұл көрсеткіш 882,3 мың бас болса, 2017 жылы 899,7 мың басқа жетіп, айтарлықтай мал мен құс басының артқанын байқалады. Соның ішінде, сиыр саны 2013 жылы 397,0 мың бас, 2014 жылы 397,3 мың бас болса, 2015 жыл 411,1 мың басқа артып, 2016 жылды 421,6 мың бас, 2017 жылы 431,5 мың басқа жеткен.

Қой мен ешкі саны 2013 жылы 3 101,5 мың бас болған. 2014 жылы 3 138,8 мың мал басына артып, 2015 жылы 3 152,9 мың бас болған, 2016 жылы бұл көрсеткіш 3 190,9 мың мал басына жетіп, 2017 жылы 3 264,0 мың бас болған. Шошқаның саны 2013 жылы 111,8 мың бас, 2014 жылы 101,4 бас болып, 2015 жыл 97,0 мың басқа төмендеген. 2016 жылы 110,3 мың бас болып, 2017 жылы 98,8 мың басты құраған. Жылқы саны 2013 жылы 239,0 мың бас болса, 2014 жылы 246,2 мың басқа жеткен. 2015 жылы 253,7 мың бас болып, 2016 жылы 264,2 мың бас, 2017 жылы 273,0 мың басқа жеткен. Түйе саны айтарлықтай көп емес 2013 жылы 6220 бас болса, 2014 жылы 7471 бас, 2015 жылы 7833 басқа жеткен. 2016 жылы мал басы азайып, 7703 басқа, 2017 жылы 6991 бас болған [9].

Байқағанымыздай, түйе саны өте аз, әрі түйе шаруашылығы облысымызда аса дамымаған. Облыстағы мал шаруашылығының ішінде саны жағынан ең жоғары көрсеткіш құс шаруашылығында 2013 жылы 9058,6 мың бас болса, 2014 жылы 9585,5 мың бас болған. 2015 жылы 9660,5 мың басқа жетсе, 2016 жылы 8657,8 мың бас, 2017 жылы 8538,0 мың бас болып айтарлықтан төмендеген.

Соңғы бес жылда мал шаруашылығындағы негізгі өнімдерді өндіруде етті тірі салмақта өндіру 2013 жылы 293,5 мың тонна, 2014 жылы 306,2 мың тонна, 2015 жылы 308,1 мың тонна болған. Ал 2016 жыл 301,7 мың тоннаға төмендеп, 2017 жылы 315,8 мың тоннаға өскен. Сойылған ет салмағы 2013 жылы 169,4 мың тонна, 2014 жылы 123,6 мың тонна болса, 2015 жылдағы 184,9 мың тоннаға жетіп, 2016 жылы 178,3 мың тонна болып, 189,4 мың тоннаға артқан (8-кесте).

Кесте 8. Алматы облысы бойынша 2013-2017 жылдардағы мал шаруашылығындағы негізгі өнімдерді өндіру көрсеткіштері.

Мазмұны	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл
Мал шаруашылығының негізгі өнімдерін өндіру, мың тонна:					
Ет (тірі салмақта)	293,5	306,2	308,1	301,7	315,8
Ет сойылған салмақта	169,4	123,6	184,9	178,3	189,4
Сүт	677,7	669,4	671,0	672,2	680,1
Жұмыртқа млн, дана	878,7	815,8	879,9	980,3	1 057,6
Жүн (таза салмақта)	7,9	7,9	8,0	8,0	8,1
Мал мен құс өнімділігі					
Бір сиырдан сауылған сүт, кг	2 651	2 791	2 810	2 791	2 807
Бір қойдан қырылған жүн, кг	3,6	3,7	3,5	3,5	3,5
Бір мекиен тауықтан алынған жұмыртқа, дана	269	251	262	263	274

Кестенің жалғасы

Малдың орташа тірі салмағы, кг					
Мүйізді ірі қара	354	374	345	386	398
Шошқа	89	108	115	126	114
Қой мен ешкі	39	37	37	35	35
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].					

8-кестенің мәліметтеріне сәйкес, сүттің салмағы 2013 жылы 677,7 мың тонна, 2014 жылы 669,4 мың тонна болса, 2015 жылы 671,0 мың тоннаға өсіп, 2016 жылы 672,2 мың тонна болып, 2017 жылда 680,1 мың тоннаны құраған. 2013 жылы жұмыртқа саны 878,7 млн. дана, 2014 жылы 815,8 млн. данаға жетіп, 2015 жылы 879,9 млн. дананы құраған. 2016 жылы 980,3 млн. дана болып, 2017 жылы 1057,6 млн. дана болған. Ал, таза салмақтағы жүн көлемі 2013 және 2014 жылдары 7,9 мың тонна, 2015 және 2016 жылдары 8,0 мың тонна болып, 2017 жылы 8,1 мың тоннаға жеткен.

2013 жыл бір сиырдан сауылған сүт көлемі 2 651 килограмм, 2014 жылы 2 791 килограмм болса, 2015 жылы сауылған сүт көлемі 2 810 килограмм, ал 2016 жылы 2 791 килограммға жетіп, 2017 жылы 2 807 килограммды құраған.

Облыстағы мүйізді ірі қара басының орташа салмағы 2013 жылы 354 килограмм, 2014 жылы 374 килограмм, 2015 жылы 345 килограмм болса, 2016 жылы 386 килограммға жеткен. 2017 жылы бұл көрсеткіш 398 килограмм болған. Шошқа басының орташа салмағы 2013 жылы 89 килограмм, 2014 жылы 108 килограмм болса, 2015 жылы 115 килограммға жетіп, 2016 жылы 126 килограмм болып, 2017 жылы 114 килограммды құраған. Қой мен ешкі басының орташа салмағы 2013 жылы 39 килограмм, 2014және 2015 жылдары 37 килограмм, ал 2016 және 2017 жылдары 35 килограммды құраған.

Мал шаруашылығы өнімдерін өндіруде аймақтардың үлесі зор[10]. 2017 жылғы Алматы облысының мал шаруашылығының жалпы өнімділігі аудандар бойынша мал шаруашылығының жалпы өнімділігі Ақсу ауданында 19894,7 млн. теңге болып, аудандағы жалпы ауыл шаруашылығының 54,9 пайызын құрайды. Алакөл ауданындағы ауыл шаруашылығының 48 пайызбен 31247,4 млн. теңгені құраған. Балқаш ауданындағы мал шаруашылығы 18 737,4 млн.теңгемен 53,7 пайыз болды. Аталмыш көрсеткіштерді төмендегі 9-шы кестеден көре аламыз.

Кесте 9. Аудандар бойынша мал шаруашылығының жалпы өнімділігі, млн. Теңге.

Мазмұны	Барлығы	Мал шаруашылығы	жалпы өнімдегі үлесі
Алматы облысы	551 101,1	246 934,4	45,1
Ақсу	19 894,7	10 891,0	54,9
Алакөл	31 247,4	14 964,2	48,0
Балқаш	18 737,4	9 803,3	53,7
Еңбекшіқазақ	72 414,7	27 088,7	37,6
Ескелді	22 705,4	7 901,9	35,0
Жамбыл	32 680,3	16 001,3	49,9
Іле	57 204,3	31 879,2	55,9
Қарасай	40 891,7	19 828,8	48,5
Қаратал	21 548,1	6 938,8	32,3
Кербұлақ	27 334,6	12 422,0	45,5
Көксу	21 768,5	6 864,8	31,8
Панфилов	34 498,9	14 914,8	43,3
Райымбек	34 113,5	20 444,0	60,0
Сарқан	24 689,3	9 334,1	38,0
Талғар	40 175,3	16 100,1	40,6
Ұйғыр	21 713,2	11 902,2	54,9
Қапшағай	12 730,4	2 197,7	20,2
Талдықорған	13 722,4	6 568,5	49,1
Текелі	3 031,0	889,0	29,3
Ескерту - Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері негізінде құрастырылған [5].			

Еңбекшіқазақ ауданында бұл көрсеткіш 72414,7 млн.теңге болып, шаруашылықтың 37,6 пайызын құраған. Ал, Ескелді ауданында 22705,4 млн.теңгемен 35 пайызды құрған. 32680,3 млн.теңгемен Жамбыл ауданында шаруашылықтың 49,9 пайызын, Іле ауданында 55,9 пайызбен 57204 млн. теңге болған. Қарасай ауданында 40891,7 млн.теңгемен 48,5 пайызды, ал Қаратал ауданында 21548,1 млн. теңгемен 32,3 пайызды, Кербұлақ ауданында 45,5 пайызбен 27334,6млн. теңгеге жеткен. Көксу ауданында 21768,5 млн.теңгемен 31,8 пайызды, ал Панфилов ауданында шаруашылықтың 43,3 пайызбен, 34498,9 млн.теңгені құраса, 34113,5 млн.теңгемен 60 пайызды Райымбек ауданында құраған.Сарқан ауданындағы көрсеткіш 24689,3 млн.теңгемен, 38 пайызды құраған. 40,6 пайызбен 40175,3 млн.теңгені Талғар ауданында, ал Ұйғыр ауданында 21 713,2 млн.теңгемен 54,9 пайызды құраған. Қапшағай қаласында 12730,4 млн.теңгемен 20,2 пайызды, Талдықорған қаласында 49,1 пайызбен 13722,4 млн. теңгені, Текелі қаласында 3031 млн. теңгемен 29,3 пайызды құраған.

Облыстың шаруа қожалықтарының мал шаруашылығындағы өнімдерін өндіруге негізгі өнімдерді: сүт, жұмыртқа өндіру және мал мен құсты союға өткізу көрсеткіштері бойынша өткен жылмен салыстырғандағы пайызбен берілген. Облыс бойынша шаруа қожалықтарындағы тірі салмақта мал мен құсты союға өткізу 2017 жылы 42,2 тоннаны құраған. Оның ішінде бірінші орында Райымбек ауданы 6,0 тонна, екінші Панфилов ауданы 4,8 тонна, үшінші Жамбыл ауданы 3,9 тонна, ең төменгі өндіріс Қапшағай қаласында 0,1 тонна көрсеткішімен тұр. Сүт өндіру бойынша жалпы облыстық көрсеткіш 71,3 тоннаға жеткен. Оның ішінде 22,5 тоннамен Еңбекшіқазақ ауданы, 11,2 тоннамен Қарасай ауданы, 6,2 тоннамен Іле ауданы, ал ең төменгі көрсеткіш Текелі қаласында 0,1 тонна.

АЛЫНҒАН НӘТИЖЕЛЕР (ҚОРЫТЫНДЫЛАР)

Алматы облысының аграрлық аймақ екендігін ескеріп, ауыл шаруашылығының тұрақты дамуын келесідей бағыттармен жүзеге асырылуы керектігін атап өткен жөн:

- аграрлық өнеркәсіп өнімінің интеграцияланған және бәсекелестік нарықтарын қалыптастыру, олардың қызмет етуінің құқықтық және институционалдық инфрақұрылымын құру [11];
 - қазіргі технология мен жоғары өнімді техниканы тиімді қолдануға мүмкіндік беретін, ауылдағы шаруашылықтың ұтымды формаларының қалыптастыру, нарықтық жүйеде табысты интеграциялану [12];
 - аграрлық секторға мемлекеттік көмекті оңтайландыру және оның ынталандырушы бағыттарын күшейту. Саланың қаржылық секторын дамыту [13];
 - табиғи жағдайы қолайлы зоналарда аграрлық сектордың өндіргіш күштерін шоғырландыру және ұтымды оңтайландыруды қалыптастыру негізінде аграрлық өндірісті терең қайта құрылымдау және кезеңмен мөлшерлерін оңтайландыру [14];
 - ауыл халқының жұмысбастылық формасын аграрлық сектормен өзара байланысты өңдеу өнеркәсібі сегменттері және басқада баламалы жұмысбастылық түрлері арқылы дамыту;
 - аграрлық өндірістің технологиялық деңгейін арттыру және ресурс үнемдейтін және экологиялық таза технологияны ендіру, ғылыми зерттеулерді қолдау және ауылшаруашылығында кеңес беру жүйесін ендіру [15];
 - ауылдық өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымын дамыту;
- Осылайша, ұсынылып отырған бағыттарды жүзеге асыру Алматы облысының аграрлық өнеркәсіп кешеніндегі өндіріс тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Габдуалиева Р.С. Сельское хозяйство региона как объект государственного регулирования: Сельское хозяйство. Вестник КазНУ. Серия экономическая. - 2016. - № 6.- С. 55-60.
- 2 Кемел М. Государственное регулирование развития АПК и сельских территорий: Агропромышленный комплекс. Устойчивое развитие КЗ.- 2015.- № 9.- С. 37-42.
- 3 Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O. The features of financial support of the innovative development in Almaty region. Bulletin of the Karaganda university. № 2(82). -2016. -pp. 111-117.
- 4 Алашбаева А., Абдрахманова Р. Модернизация экономического развития территорий регионов Республики Казахстан. Вестник Карагандинского университета. Серия Экономика. -2013. - № 3(71). - С. 37-45.

- 5 Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті мәліметтері// stat.gov.kz/faces/ NavAbout/aboutIVC? _adf.ctrl-state...
- 6 Регионы Казахстана 2017: стат. сб. - Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. - 216 с.
- 7 Казахстан в цифрах: стат. сб. - Астана: Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, 2017. - 19 с.
- 8 Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес - 2020», Астана, 2012 г.
- 9 Официальный сайт АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро» [Электрон. ресурс]. - URL: <http://kazagro.kz> (дата обращения: 06.2017)
- 10 Кинеев М.А., Сансызбай А.Р. Состояние и стратегия развития животноводства на научной основе. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана. - Алматы: Бастау, 2016. - 245 с.
- 11 G.K.Lukhmanova, K.S. Sakibaeva, M.B. Seisekenova, R.E. Kuralbayeva, M.S. Orysbayeva. Improving the competitiveness of crop production in the Republic of Kazakhstan. The Journal of Social Sciences Research. Special Issue. 3, pp: 178-181, 2018.
- 12 Bedelbayeva A.E., Lukhmanova G.K. Trends and Problems of Biofuel Market Development in Kazakhstan, Materials Science Forum, 2016. Vol. 870, pp. 683-687
- 13 Valentina Hartarska, Denis Nadolnyak, Xuan Shen, (2015). Agricultural credit and economic growth in rural areas. Agricultural Finance Review, Vol. 75 Issue: 3, pp.302-312, <https://doi.org/10.1108/AFR-04-2015-0018>
- 14 Ajila C.M., Satinder K.B., M. Verma. Sustainable Solutions for Agro Processing Waste Management: An Overview. Environmental Protection Strategies. -2012. - 94 p.
- 15 Lazaridis, P., and Drichoutis, A.C. Food consumption issues in the 21st century. The food industry in Europe, 2005. pp. 21-33.

REFERENCES

- 1 Gabdualieva R.S. Sel'skoe hozyajstvo regiona kak ob"ekt gosudarstvennogo regulirovaniya: Sel'skoe hozyajstvo. Vestnik KazNU. Seriya ehkonomicheskaya.- 2016. - № 6.- S. 55-60.
- 2 Kemel M. Gosudarstvennoe regulirovanie razvitiya APK i sel'skih territorij: Agropromyshlennyj kompleks. Ustojchivoe razvitie KZ.- 2015.- № 9.- S. 37-42.
- 3 Lukhmanova G.K., Syzdykbaeva N.B., Nurgalieva K.O. The features of financial support of the innovative development in Almaty region. Bulletin of the Karaganda university. № 2(82). -2016. -pp. 111-117.
- 4 Alashbaeva A., Abdrahmanova R. Modernizaciya ehkonomicheskogo razvitiya territorij regionov Respubliki Kazahstan. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya Ekonomika. - 2013. - № 3(71). - S. 37-45.
- 5 Kazakstan Respublikasy Ul'tyik ehkonomika ministrlygi Statistika komiteti malimetteri// stat.gov.kz/faces/ NavAbout/aboutIVC? _adf.ctrl-state...
- 6 Regiony Kazahstana 2017: stat. sb. - Astana: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazahstan, 2017. - 216 s.
- 7 Kazahstan v cifrah: stat. sb. – Astana: Komitet po statistike Ministerstva nacional'noj ehkonomiki Respubliki Kazahstan, 2017. – 19 s.
- 8 Programma po razvitiyu agropromyshlennogo kompleksa v Respublike Kazahstan na 2013–2020 gody «Agrobiznes–2020», Astana, 2012 g.
- 9 Oficial'nyj saj't AO «Nacional'nyj upravlyayushchij holding «KazAgro» [EHlektron. resurs]. – URL: <http://kazagro.kz> (data obrashcheniya: 06.2017)
- 10 Kineev M.A., Sansyzbaj A.R. Sostoyanie i strategiya razvitiya zhivotnovodstva na nauchnoj osnove. Vestnik sel'skohozyajstvennoj nauki Kazahstana. – Алматы: Бастау, 2016. – 245 s.
- 11 G.K. Lukhmanova, K.S. Sakibaeva, M.B. Seisekenova, R.E. Kuralbayeva, M.S. Orysbayeva. Improving the competitiveness of crop production in the Republic of Kazakhstan. The Journal of Social Sciences Research. Special Issue. 3, pp: 178–181, 2018.

- 12 Bedelbayeva A.E., Lukhmanova G.K. Trends and Problems of Biofuel Market Development in Kazakhstan, Materials Science Forum, 2016. Vol. 870, pp. 683–687
- 13 Valentina Hartarska, Denis Nadolnyak, Xuan Shen, (2015). Agricultural credit and economic growth in rural areas. Agricultural Finance Review, Vol. 75 Issue: 3, pp.302–312, <https://doi.org/10.1108/AFR-04-2015-0018>
- 14 Ajila C.M., Satinder K.B., M. Verma. Sustainable Solutions for Agro Processing Waste Management: An Overview. Environmental Protection Strategies. -2012. – 94 p.
- 15 Lazaridis, P., and Drichoutis, A.C. Food consumption issues in the 21st century. The food industry in Europe, 2005. pp. 21–33.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена проблеме оценки эффективности производства продукции сельского хозяйства Алматинской области. Проведен комплексный анализ производительности аграрной сферы региона, предложены пути способствующие устойчивому развитию сельского хозяйства.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of assessing the efficiency of agricultural production in the Almaty region. A comprehensive analysis of the productivity of the agrarian sector of the region has been carried out, and ways have been proposed that contribute to the sustainable development of agriculture.